

MONIKA STALOŃCZYK

mgr historii, Białystok

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku

Kaplica grobowa Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich w Wąsosz jako nowe zabytki w rejestrze zabytków województwa podlaskiego

Słowa kluczowe: rejestr, zabytek, kaplica, mauzoleum, szlachta, Wąsosz

Key words: register, monument, chapel, mausoleum, nobility, Wąsosz

Pod koniec grudnia 2020 r. rejestr zabytków nieruchomych województwa podlaskiego poszerzył się o kolejne dwa zabytki. Decyzją Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 7 grudnia do rejestru wpisana została kaplica grobowa Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich, zlokalizowane na cmentarzu w Wąsosz w powiecie grajewskim¹. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.) definiuje pojęcie zabytku. Artykuł 3 pkt. 1 tej ustawy stanowi, że zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową². Punkt 2 tego artykułu precyzuje pojęcie zabytku nieruchomego: jest nim nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1. Składając wyżej wymienione przepisy ustawy, można stwierdzić, że zabytkiem nieruchomym jest nieruchomość (jej część lub zespół nieruchomości), która jest dziełem człowieka lub jest związana z jego działalnością, stanowi świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, a jej zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadane wartości³. Oba obiekty, wpisane do rejestru zabytków, spełniają wszystkie usta-

wowe przesłanki oraz wyróżniają się szczególnymi wartościami artystycznymi oraz historycznymi⁴.

Dzieje osadnictwa na ziemi wiskiej sięgają początków XV w., kiedy to Janusz I, książę mazowiecki, rozpoczął kolonizację tejże dzielnicy. 2 października 1425 r., za zasługi w kolonizacji wschodniego Mazowsza, książę nadał Janowi z Roman (zwanego również Romanem, Miernikiem bądź Geodetą) 20 włók z prawem niemieckim nad Wissą, przy ujściu rzeczki Skiejtowstok⁵. Kolejny etap rozwoju przypadł na panowanie księcia Władysława I. Po wykupieniu ziemi wiskiej z zastawu od Bolesława IV rozpoczął tworzenie zwartego kompleksu dóbr książęcych oraz zagęszczanie osadnictwa. Działania te wymagały założenia pierwszego miasta. Wybór padł na Wąsosz. Akt lokacyjny wydany został 13 maja 1436 r. Ze względu na doskonałą lokalizację u zbiegu ważnych szlaków biegnących ku granicy z państwem krzyżackim miasto stało się bardzo szybko głównym ośrodkiem wymiany handlowej oraz produkcji rzemieślniczej⁶, a w 1471 r. – siedzibą powiatu i sądu grodzkiego. Pomyślny rozwój Wąsosza trwał do końca XVI w. Zahamowanie rozwoju oraz upadek miasta spowodowały wojny wieku XVII i XVIII, przede wszystkim potop szwedzki, którego jednym ze skutków był drastyczny spadek liczby ludności. Stan zaludnienia z czasów największej świetności miasta został ponownie osiągnięty dopiero w latach dwudziestych XX w.⁷

Na mocy dekretu króla pruskiego Fryderyka II z 1773 r., który z powodów epidemiologicznych kategorycznie nakazywał zamknąć cmentarze przykościelne i wydzielić nowe na terenach podmiejskich, został założony w 1804 r. cmentarz grzebalny w Wąsoszu⁸. Zlokalizowany został poza miastem, na stromym wzgórzu po prawej stronie drogi do wsi Świdry – Awissa. Cmentarz ma nieregularny układ. Przy głównych alejach znajdują się kaplice⁹. Jedną z nich jest kaplica grobowa rodziny Bzurów. Byli oni silnie związani z Wąsoszem. Pierwsze wzmianki na temat rodziny pochodzą z 1426 r., gdy to Stanisław z Maluszyna otrzymał od księcia Janusza I przywilej na 20 włók u źródła Skiejtowstoku w kierunku rzeki Dybły. W 1436 r. książę Władysław I rozszerzył to nadanie do 30 włók, co dało początek wsi Bzury Skiejtowstok¹⁰. Na części pól wsi Bzurów i Danowa utworzono folwark Zofiówkę i Adamowo z cegielnią. Na początku lat sześćdziesiątych XIX w. rodzina Bzurów przejęła również dobra w Nieckowie, które trafiły w ręce Adama Mateusza Bzury – rewizora pomiarów w Wydziale Dóbr i Lasów Rządowych Komisji Rządowej Przychodów i Skarbów, Radcy Dworu, członka rady powiatu augustowskiego¹¹. Zmarł on 9 maja 1873 r. w wieku 72 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Wąsoszu. Po nim majątek odziedziczył Władysław Wojciech Bzura, który znany był jako działacz społeczny (współorganizator Towarzystwa Publicznej Biblioteki-Czytelnia), aktywny członek rady powiatu szczuczyńskiego, sędzia pokoju w Szczuczynie oraz członek Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim z okręgu biebzańskiego. Z powyższego wynika, że rodzina Bzurów była znacząca i wpływowa na terenie ziemi wiskiej oraz poza jej granicami¹².

Kaplica powstała w 1913 r. Pierwotnie w tymże miejscu istniała kaplica cmentarna św. Rozalii z roku 1832. Kaplica Bzurów zbudowana została w stylu neoromańskim, jednakże wśród form architektonicznych wyraźnie widoczne są

1. Kaplica grobowa
Bzurów, zdjęcie
z oględzin.
Fot. M. Stalończyk
**Burial chapel of
Bzura's family,
photography from
the inspection. Photo
by M. Stalończyk**

2. Kaplica grobowa
Bzurów, zdjęcie
z oględzin.
Fot. M. Stalończyk
**Burial chapel of
Bzura's family,
photography from
the inspection. Photo
by M. Stalończyk**

także motywy klasycystyczne. Wzniesiona została w centralnej części cmentarza, na szczycie wzniesienia, po południowej stronie głównej alejki biegnącej wzdłuż cmentarza oraz na osi i frontem do bramy wjazdowej. Założona na rzucie prostokąta o wymiarach $5,50\text{ m} \times 7,50\text{ m}$ o wysokości $5,90\text{ m}^{13}$. Jest to obiekt jednokondygnacyjny, murowany z cegły, otynkowany, na fundamencie z kamienia. Bryła została nakryta dwuspadowym dachem z ocynkowanej blachy płaskiej, zwieńczonym krzyżem. Naroża kaplicy są boniowane. Elewacja frontowa (południowa) jest jednoosiowa. Znajduje się w niej wejście w kształcie prostokąta, zwieńczone łukiem, oboniowane. Drzwi dwuskrzydłowe zostały odeskowane w jodełkę. Nad wejściem umieszczono tablicę z napisem „Grób rodzinny Bzurów”, powyżej zaś okulus oboniowany w części szczytu. Szczyt zwieńczono dekoracyjnym fryzem arkadowym. Elewacje wschodnia i zachodnia są dwuosiowe. Na osiach znajdują się otwory okienne, prostokątne zwieńczone łukiem pełnym, podkreślone dekoracją z kluczem. Stolarka okienna drewniana, przeszklona w formie witrażu o formie geometrycznej. Obie elewacje zwieńczone zostały gzymsem. Elewacja północna, tylna jest „ślepa”. We wnętrzu znajduje się drewniany ołtarz z figurą Chrystusa

Ukrzyżowanego. Podłoga betonowa z zejściem do krypt zlokalizowanym przy wejściu do kaplicy. Sklepienie w formie ostrołuku¹⁴.

Drugim interesującym obiektem zlokalizowanym na cmentarzu jest mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich. W 1861 r. Wanda Martyna Andrea Klimontowicz poślubiła Abdona Sabina Kozłowskiego (absolwenta Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie), wnosząc mu w posagu majątek Bęckowo¹⁵. Po nim majątek przejął ich syn – Jan Kozłowski (ur. w 1880 r.).

Zarówno Jan, jak i jego matka zginęli śmiercią tragiczną – zamordowani przez bolszewików 28 lipca 1920 r. Oboje zostali pochowani w mauzoleum rodzinnym. Poza wyżej wymienionymi osobami w mauzoleum umieszczona została tablica epitafijna Stefana Karczewskiego hr. Jasieńczyk – prawnika, działacza narodowo-społecznego wśród Polaków na obczyźnie, opiekuna zesłańców politycznych (pochowanego na cmentarzu katolickim w Smoleńsku). Spoczywa tu również jego żona – Wanda z Kozłowskich Karczewska (zm. 18 września 1935 r.) oraz Józefa-Elżbieta z Kozłowskich Ossowska (zm. 25 maja 1926 r.)¹⁶.

Kaplice grobowe były swego rodzaju wyznacznikiem statusu społecznego. Z jednej strony zachowywały powagę śmierci, z drugiej zaś miały na celu podkreślenie znaczenia i pozycji jej fundatorów¹⁷. Zarówno kaplica Bzurów, jak i mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich spełniały powyższe funkcje. Poza niezaprzeczalnymi walorami artystycznymi mają również wartości historyczne o zasięgu lokalnym, bowiem są materialnym świadectwem historii szlachty na ziemi wiskiej.

3, 4. Tablice epitafijne Jana Kozłowskiego, Stefania Kozłowskiego herbu Jasieńczyk i jego żony, zdjęcia z oględzin.

Fot. M. Stalończyk

Epitaphs of Jan Kozłowski, Stefan Kozłowski, Jasieńczyk coat of arms, and his wife, photography from the inspection. Photo by M. Stalończyk

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Dokumentacja Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku:
Decyzja Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie wpisania do rejestru zabytków kaplicy grobowej Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich, l.dz. R.5140.61.2020.MS.
- Karta cmentarza: Wąsosz, gm. Wąsosz, cmentarz rzymsko-katolicki, czas powstania: pocz. XIX w., 1986 r. (karta WUOZ w Białymstoku. Delegatura w Łomży, nr 55).
- Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa: Wąsosz, gm. Wąsosz, pow. grajewski, Kaplica grobowa Bzurów, czas powstania: 1913 r., oprac. dr Krzysztof A. Jabłoński, październik 2002 r. (karta WUOZ w Białymstoku. Delegatura w Łomży, nr 1580).
- Protokół z oględzin kaplicy grobowej Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich.

Opracowania

- Drela M., *Definicja zabytku nieruchomego w prawie polskim i francuskim*, „Ochrona Zabytków” 2008, t. 56/1 (240).
- Gutowski B., *Kaplice grobowe a współczesna kultura wizualna*, „Artifex Novus” 2017, t. 1.
- Karczewski M., *Źródła archeologiczne do historii małych miast. Trzy przykłady: Boćki, Surąż, Wąsosz [w:] Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003.
- Ostrowski A., *Cmentarz za miastem, Wąsosz nad Wisłą*, <http://www.wasoszgrajewski.com/cmentarz-grzebalny>.
- Ostrowski A., *Historia rodu Kozłowskich, Wąsosz nad Wisłą*, <https://www.wasoszgrajewski.com/kozłowski>.
- Ostrowski A., *Kaplica grobowa rodziny Bzurów*, http://junosza.pl/wasos_cmentarz.html#2._Kaplica_grobowa_rodziny_Bzurow.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI wieku [w:] Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majewski, Warszawa 1975.

PRZYPISY

- ¹ Decyzja Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie wpisania do rejestru zabytków kaplicy grobowej Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich, l.dz. R.5140.61.2020.MS.
- ² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm., art. 3 pkt. 1
- ³ M. Drela, *Definicja zabytku nieruchomego w prawie polskim i francuskim*, „Ochrona Zabytków” 2008, t. 56/1 (240), s. 112.

- ⁴ Decyzja Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie wpisania do rejestru zabytków kaplicy grobowej Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich l.dz. R.5140.61.2020.MS.
- ⁵ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI wieku* [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 47.
- ⁶ Tamże, s. 102–104.
- ⁷ M. Karczewski, *Źródła archeologiczne do historii małych miast. Trzy przykłady: Boćki, Suraż, Wąsosz* [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003, s. 266–267.
- ⁸ A. Ostrowski, *Cmentarz za miastem*, Wąsosz nad Wisłą, <https://www.wasoszgrajewski.com/cmentarz-grzebalny> [dostęp: 26 V 2021].
- ⁹ Karta cmentarza: Wąsosz, gm. Wąsosz, cmentarz rzymsko-katolicki, czas powstania: pocz. XIX w., 1986 r. (karta WUOZ w Białymstoku. Delegatura w Łomży, nr 55).
- ¹⁰ A. Ostrowski, *Kaplica grobowa Bzurów, Cmentarz parafialny w Wąsosz*, https://junosza.pl/wasos_cmentarz.html#2._Kaplica_grobowa_rodziny_Bzurów__ [dostęp: 26 V 2021]
- ¹¹ A. Ostrowski, *Historia rodu Bzurów*, Wąsosz nad Wisłą, <https://www.wasoszgrajewski.com/bzura-chojnowski> [dostęp: 26 V 2021].
- ¹² Decyzja Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku...
- ¹³ Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa: Wąsosz, gm. Wąsosz, pow. grajewski, Kaplica grobowa Bzurów, czas powstania: 1913 r., oprac. dr Krzysztof A. Jabłoński, październik 2002 r. (karta WUOZ w Białymstoku. Delegatura w Łomży, nr 1580).
- ¹⁴ Protokół z oględzin kaplicy grobowej Bzurów oraz mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich.
- ¹⁵ A. Ostrowski, *Historia rodu Kozłowskich*, Wąsosz nad Wisłą, <https://www.wasoszgrajewski.com/kozłowski> [dostęp: 26 V 2021].
- ¹⁶ Informacje znajdujące się na tablicach epitafijnych umieszczonych w mauzoleum rodziny Karczewskich i Kozłowskich.
- ¹⁷ B. Gutowski, *Kaplice grobowe a współczesna kultura wizualna*, „Artifex Novus” 2017, t. 1, s. 86.

TOMB CHAPEL OF THE BZURA FAMILY AND THE MAUSOLEUM OF THE KARCZEWSKI AND KOZŁOWSKI FAMILY AS NEW MONUMENTS IN THE REGISTER OF MONUMENTS OF THE PODLASKIE VOIVODESHIP

The article presents a short history of these buildings, which were entered in the register of monuments in December 2020. It also gives information about Wąsosz, as well as the cemetery where the monuments are located. In the second part of the article the author describes Bzura's and Karczewski's and Kozłowski's families. They were representatives of the local nobility, outstanding social activists and landowners. Monuments have artistic and historical values. They are a material testimony of the presence of the nobility in this area.